

דרך המלך

נעברה נא בארצך לא נעבר בשדה ובכרם ולא נשתה מי באר דרך המלך נלך לא נטה ימין ושמאל עד אשר נעבר גבולך ... במסלה נעלה ואם מימך נשתה אני ומקני ונתתי מכרם רק אין דבר בגלי אעברה: (במדבר כ יז, יט).¹

וישלח ישראל מלאכים אל סיון מלך האמרי לאמר: אעברה בארצך לא נטה בשדה ובכרם לא נשתה מי באר בדרך המלך נלך עד אשר נעבר גבולך: (במדבר כא כב).²

וישלח ישראל מלאכים אל מלך אדום לאמר אעברה נא בארצך ולא שמע מלך אדום וגם אל מלך מואב שלח ולא אבה וישב ישראל בקדש: וילך במדבר ויסב את ארץ אדום ואת ארץ מואב ויבא ממזרח שמש לארץ מואב ויחנו בעבר ארנון ולא באו בגבול מואב פי ארנון גבול מואב: (שופטים יא יז-יח).³

רש"י במדבר פרק כ

ולא נשתה מי באר - מי בורות היה צריך לומר, אלא כך אמר משה: אף על פי שיש בידינו מן לאכול וברא לשתות, לא נשתה ממנו אלא נקנה מכס אוכל ומים להנאתכם, מכאן לאכסנאי שאף על פי שיש בידו לאכול, יקנה מן החנוני כדי להנות את אושפיו.⁴
דרך המלך נלך וגו' - אנו חוסמים את בהמתנו ולא יטו לכאן ולכאן לאכול.⁵

רשב"ם במדבר פרק כ

לא נשתה מי באר - שלכם. כי המים היו יקרים לאומות באותה הארץ: דרך המלך - מסילת עוברי דרכים המיוחדת לכל העולם.⁶

¹ כבר נדרשנו לפסוקים אלה בדברינו [לימדה תורה דרך ארץ](#) בפרשה זו בשנה האחרת, שם התמקדנו, במנהג דרך ארץ שההולך בדרך יקנה אוכל ומים מתושבי המקום. הפעם נבקש להתמקד בביטוי דרך המלך. בני ישראל מבקשים ממלך אדום לעבור בגבולו פעמיים, בפעם הראשונה הם משתמשים בביטוי "דרך המלך" ובשנייה, לאחר שמלך אדום מסרב ואף מאיים לצאת כנגדם במלחמה (פסוק יח שהשמטנו), הם משתמשים בביטוי "במסילה". האם מסילה היא שם נרדף לדרך המלך או שמא דרך אחרת (צדדית)? ראה תרגום אונקלוס שמתרגם דרך המלך - אורח מלכא ואילו במסילה - אורח כבישא.

² כאן הפנייה היא לסיחון לעבור בגבולו ושוב הביטוי "דרך המלך". הפנייה למלך אדום היא רכה, כפנייה אל אחים, ובפירוט היסטורי של תלאתיהם של בני ישראל במצרים ובמדבר. כדברי מדרש תנחומא חוקת יב: "משל לשני אחים שיצא שטר חוב על זקניהם, פרע אותו אחד מהם ... א"ל: אתה ידעת שאותו חוב על שנינו היה, ואני הוא שפרעתינו. לך אל תחזירני מן חפצי שאני שואל". וכדברי רש"י: "עשה לנו עזר מעט לעבור דרך ארצך" (ראה פירושו לפסוקים יד-יז בפרק כ). כך עולה גם מפשט הפסוקים. למרות פנייה רכה זו (ואולי בגלל אזכור ההיסטוריה בפרט זו שבמדרשים) ממאן אדום לתת לבני ישראל לעבור בגבולו. אך כאן, אצל סיחון, הפניה היא קצרה ופשוטה ולא נראה שפניה לשלום, ומכאן תוצאותיה השונות בתכלית. ראה עוד הבדל גדול, עד כדי סתירה ממש, בין תיאורים אלה בפרשתנו ובין התיאור בספר דברים פרק ב, אך פנינו הפעם, כאמור, לביטוי דרך המלך ונשתדל לעלות במסילה זו ולא לנטות ימין ושמאל.

³ אלה דברי יפתח למלך עמון בספר שופטים, שדורש לקבל בחזרה חלקים מארצו (ארץ סיחון) שבני ישראל כבשו בכניסתם לארץ בסוף ספר דברים. לפי 'העדות ההיסטורית' הזו, בני ישראל סבבו את ארץ אדום ואת ארץ מואב ממזרח, במדבר שמזרחה להם (ראה פרשת הנחשים השרפים, במדבר כא). והדברים כתובים בעצם בתורה, במדבר כא ד: "ויסעו מהר החר דרך ים סוף לסבב את ארץ אדום ותקצר נפש העם בדרך". אירוע נחש הנוחשת בא בעקבות סירוב אדום לישראל לעבור בגבולו בשום צורה.

⁴ דברי רש"י אלה לקוחים מדרש במדבר רבה יט טו (תנחומא): "נעברה נא בארץ ... ולא נשתה מי באר. מי באר? מי בורות היה צריך לומר! לימתך תורה דרך ארץ, שההולך לארץ שאינו שלו, ויש בידו צורכו, לא יאכל ממה שבידו, אלא שלו היא מונח ויקנה מן החנוני בשביל להנותו. כך אמר לו משה: הבאר עמנו ומן אנו אוכלים. לא תאמר שאנו מטריחים עליך, שכר אתה עושה לעצמך". כבר הארכנו כאמור לדון במדרש זה בדברינו [לימדה תורה דרך ארץ](#) בפרשה זו בשנה האחרת ואם אנו חוזרים עליהם כאן, אין זה אלא לשם מיקום מדויק של מדרש זה, על פסוק יז, הפנייה הראשונה בלשון דרך המלך, או על פסוק יט, הפנייה השנייה במסילה. ואולי בכלל על הפסוק בדברים ב ו, כפי שנראה להלן.

⁵ מזכיר את המדרש על גמלו של אברהם שיצאו זמומים שלא ירעו בשדות זרים. ראה דברינו [בין גמליו של אברהם לחמורו של פנחס בין יאיר](#) בפרשת חיי שרה. עכ"פ, לפי רש"י דרך המלך איננה ערובה וביטחון גמור. היא אמנם לא בין כרמים ובין שדות, אך עדיין יש לדאוג כל הזמן שהבהמות (אולי גם בני אדם) לא יזיקו ולא יסוו מהדרך, תרתי משמע. אפשר לפיכך להבין את חששו של מלך אדום. ראה גם תרגום כתר יונתן על פסוק יז: "נעבור נא בארצך, לא נחמוד בתולות, ולא נאנוס ארוכות, ולא נבעל נשי אנשים. בדרך המלך שבשמים נלך, ולא נסטה לימין ולשמאל, להזיק בשבילי הרשות, עד שנעבור גבולך". החששות ידועים ומעברי עמים נודדים בתוך עמים מיושבים איננו דבר של מה בכך ולא בגלל הבהמות כמו בגלל בני אדם ורוע מעלליהם. רק לנו, אומר כתר יונתן, יש מוסר של תורה ודרך המלך שבשמים, לכן עלינו תוכל לסמוך. (כאן אגב יש כבר שימוש מושאל בביטוי דרך המלך).

⁶ נראה שרשב"ם, שבמקרים רבים לא חושש לחלוק על רש"י סבו, עושה זאת גם הפעם, כשהוא מדגיש את האקסטריומיות, את הבינלאומיות, של נתיבי שיירות בעולם הקדום (ונתיבי טיסה בימינו). דרך המלך "מיוחדת לכל העולם" ובעצם, יש לנו רשות לעבור בה אם תרצה או לא. המים, בשל מציאותם ונדירותם הוא עניין אחד, אבל הדרך הוא עניין אחר, ומרגע שאיננו צורכים מים ולא סוטים מהדרך הראשית, אנחנו מקיימים את "החוק הבינלאומי" ומן הדין שנעבור בה. כדרכו של רשב"ם, יש כאן דקדוק רב בפשט הפסוק, ואגב אורחא למדנו שרשב"ם איננו מבחין בין "דרך המלך" ובין "המסילה", בדומה לדעת החוקרים אך שלא כמו פירוש רמב"ן שנראה להלן.

חזקוני במדבר פרק כ

"לא תעבור ביי" - לפי שרצו ישראל לעבור דרך המלך הוא דרך העיירות כדי לגבות המכס ולההנותם בענין מקח. אף על פי כן שלח הוא להם: לא תעבור בי – פירוש בתוך עיירותי, ירא היה פן יכבשו את עיירותיו.⁷

אבן עזרא במדבר פרק כ

בשדה ובכרם - שלא ישחיתו, ואפילו מי הבארות שלכם לא נשתה. דרך המלך נלך - אם הדרך שהמלך הולך בה, או פירושו, הדרך שיצוה המלך, שהוא מלך אדום, נלך.⁸

רמב"ן במדבר פרק כ פסוק יט

במסילה נעלה - הנה מתחילה היו אומרים לבוא בערים, רק ישתמרו שלא יכנסו בשדה ובכרם כדרך מחנות עם רב ששוללים את הגרנות ונכנסים בכרמים, אבל ילכו בדרך המלך שהיא דרך הרבים לא דרך היחיד. והיו אומרים שלא ישתו כלל המים אשר להם בבארות לצרכם. אחרי כן שלחו להם,⁹ שלא יקרבו לערים כלל, אבל ילכו במסילה העולה לארץ כנען שהיא סלולה וכבושה לכל. ואם ישתו מימי הנהרות בדרכים הם והבהמות בעוברים בנהר, יתנו דמיהם שנהנו מהם.¹⁰ על כן אמר רק אין דבר - שאין בזה הפסד שום דבר.¹¹ ואמרו ישראל לאדום: "עד אשר נעבור גבולך" - ולא הזכירו לו "אל הארץ אשר ה' אלהינו נותן לנו", שלא יקנא בהם על הארץ לאמר כי להם היתה לולי שלקח בכורתו וברכתו במרמה. אבל לסיחון הזכירו, עד אשר אעבור את הירדן אל הארץ אשר ה' אלהינו נותן לנו, כמו שהזכיר משה במשנה תורה (דברים ב כט).¹²

משנה מסכת בבא בתרא פרק ו משנה ז

... דרך היחיד ארבע אמות, דרך הרבים שש עשרה אמה, דרך המלך אין לה שיעור ...¹³

⁷ חזקוני ממשיך את הרעיון של רש"י והמדרש שיש במעבר בני ישראל בארץ אדום הטבה כלכלית לאדום, הפעם מגביית מיסי דרכים. מכאן גם שהוא אולי חולק על רשב"ם שדרך המלך איננה פתוחה לכל. או שמא נאמר שכולם יכולים לעבור בה, אבל את מס הדרך יש לשלם. ושוב כמו שראינו בהערה 4 על פירוש רש"י, החשש של מלך אדום הוא ברור. דרך המלך עוברת בערים ובעיירות. הרווח הכלכלי אולי קיים, אבל מה עם הסכנה הביטחונית! כלום לא עברו צבאות עמים בדרך המלך בחצייתם את ארץ ישראל המזרחית והמערבית מצפון לדרום בכיבושיהם השונים?

⁸ אבן עזרא מציע פירוש שדרך המלך היא הדרך שהמלך קובע, הדרך שהוא מצווה שילכו בה. (ובעקבות אבן עזרא הלכו גם רבנו בחיי, חזקוני וספורנו שהרחיב מכולם ומתאר איך המלך שולח עם העוברים בארצו "מורה בדרך למען לא יזיקו אנשי הצבא ליושבי הארץ"). אנחנו, אומרים בני ישראל למלך אדום, נלך בדרך שאתה תקבע ועם איזה מלווה שתקבע. טוב, יאמר להם מלך אדום, אז הדרך שאני קובע שתלכו בה היא אף לא דרך אחת, שום דרך בתוך ארצי, אפס דרך. לא בדרך המלך ולא בשום מסילה. ואגב, אולי מהדהדת מתוך דבריו של אבן עזרא ההלכה שמלך פורץ דרך בכל מקום שירצה כפי שנראה להלן. המלך הוא הקובע את דרך המלך, שוב, אולי ביותר ממשמעות אחת.

⁹ בני ישראל לאדומים. אחרי שמלך אדום מסרב לבקשה הראשונה ללכת בדרך המלך ולא להשתמש כלל במים, פונים בני ישראל בבקשה מחודשת, הפעם במסילה נעלה ונשלם עבור המים שנשתה. רמב"ן מפתח את הנקודה שצינו בהערה מס' 1 בראש דברינו ולצורך הבנת דבריו, יש לקרוא את פסוקים יז-יט, רצוי הפרשה כולה, בעיון.

¹⁰ ראה פירוש חזקוני: "ולא נשתה מי באר שטרחתם לחפור רק מי נהר שלא היה טורח בהם והם של הפקר נשתה". בבקשת המעבר הראשונה דברו רק על מי הבארות (והבורות) ולא על מים זורמים חופשי (יש נחלי איתן ושפיעת מים בהרי אדום), אך כאן, בבקשת המעבר השנייה, מוכנים גם לשלם על מי נהרות שלכאורה, בדומה לדרך עצמה בשיטת רשב"ם, הם בחינם לכל.

¹¹ על פי רמב"ן, נראה שמסילה היא דרך אחרת מדרך המלך, "סלולה וכבושה לכל", איננה עוברת דרך הערים ומובילה היישר לארץ ישראל, במינימום דרך בתוך ארץ אדום. אולי דווקא מערבה מדרך המלך העוברת בגב ההר (ראה המפה למטה), שלא במקום יישוב, לא בין שדות וכרמים שכבר בקשו בפעם הראשונה ונדחו. רמב"ן מפתח מאד את ההבדל בין שתי הפניות השונות של בני ישראל לעבור בארץ אדום, כפי שצינו בראש דברינו, ודוחה פירושים שאינם מחדשים בפנייה השנייה לעומת הפנייה הראשונה שנדחתה: "כי למה יחזור לשלוח לו מה שלא רצה בתחילה?". רמב"ן גם מזכיר, בשם רש"י את המדרש של דרך ארץ, ליהנות את החנווני, ונראה שהוא מבין שגם כאן יש חידוש ויש למקם את ההצעה הזו על פסוק יט, אחרי שנדחו פעם ראשונה, ולא על פסוק יז כמו שמביא שם רש"י. אפילו מי נהרות שמיין הדין שהם בחינם, נשלם לך. ועכ"פ גם הצעה למסילה, נדחתה.

¹² רמב"ן גם שם לב להבדל בין אדום לסיחון בציון, או אי ציון היעד של בני ישראל. הם מבקשים לעבור בגבול אדום, אך לא מציינים לאן פניהם מועדות! לאדום אין אומרים זאת, על מנת לא לעורר את הקנאה והאיבה הישנה שבין עשו ליעקב, אך עם סיחון מלך חשבון, אין חשבונות ואין התפתלויות. ולמרות "התחשבות" זו של בני ישראל לא נעתר להם מלך אדום ובסירובו השני הוא כבר יוצא עם רב למלחמה: "ויאמר לא תעברו ויצא אדום לקראתו בעם קבד וביד חזקה". איזה כפוי טובה הוא עשוואדום! או שמא, דא עקא. מי שמבקש לעבור בטרטוריה של מישהו אחר ואינו מצוין לאן מועדות פניו, נראה כחשוד ויש להיזהר ממנו. כמה חבל שאדום לא הבין את "הקריצה" של בני ישראל, הנה אנחנו חוזרים להיות אחים שכנים, בוא נפתח דף חדש, לך ברור לאן פני מועדות ואתה גם מבין למה אני לא יכול לומר זאת בפומבי. ולנו נראה שסטינו מדרך המלך וגלשנו לנושא מרתק אחר שהחילוננו לדון בו בפרשת וישלח בדברינו יעקב ועשו סגירת החשבון? ועוד יש להשלים בו בע"ה בפעם אחרת. כעת, נחזור למסילה ולדרך המלך.

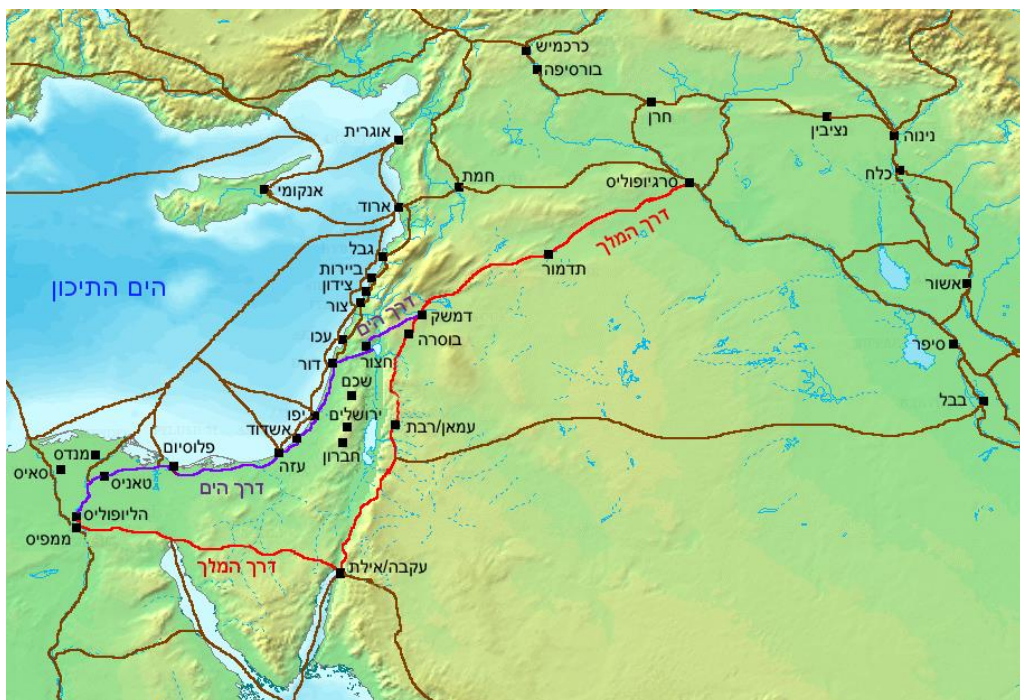
¹³ היינו שמי שמוכר או נותן רשות ליחיד לעבור דרך שדהו, המידה היא ארבע אמות, פחות מכך אין זו דרך אפקטיבית ויתר על כן אין צורך וודאי לא לכן התכוון. אבל אם נתן רשות או מכר לרבים, הרוחב הוא שש עשרה אמה (ראה גמרא שבת צט ע"א שהמקור הוא עגלות המשכן) ובגמרא מוסיפים גם דרך מעיר לעיר שהיא שמונה אמות ודרך לעיר המקלט ("תכין לך הדרך") היא של שלושים ושתיים אמות. כל אלה המידות האלה טובות ויפות עד דין המלכות. לרוחבה של דרך המלך אין שיעור – מה שהמלך קובע. מה הסיבה לכן? אומרת הגמרא בבא בתרא ק ע"ב: "דרך המלך - אין לה שיעור. שהמלך פורץ גדר לעשות לו דרך ואין ממחין בידו". משנה היא במסכת סנהדרין פרק ב משנה ד: "ומוציא למלחמת הרשות על פי בית דין של שבעים ואחד ופורץ לעשות לו דרך ואין

במדבר רבה פרשה יט סימן טו

"דרך המלך נלך" - שאנו חוסמים את בהמתנו. "לא נטה ימין ושמאל" - זו קשה מכולם, שאמרו לו: בכל סביבותינו יש לנו רשות להרוג ולבוז, אבל בגבולך לא נטה ימין ושמאל.¹⁴

דרך המלך

בארץ ישראל היו שתי דרכים בינלאומיות: דרך הים ודרך המלך. דרך הים עוברת לאורך חוף הים התיכון ממצרים עד מרכז הארץ ומשם היא חוצה בנחל עירון (וואדי ערה) לעבר מגידו ומשם נמשכת לעמק הירדן ועולה דרך הצפון לדמשק. בדמשק היא התחברה עם דרך המלך - המסילה הראשית ברכסי עבר הירדן העולה מים סוף להרי אדום ונמשכת דרך מואב והגלעד וגמור בבשן. היא קרויה כנראה גם המסילה (במדבר כ יט). בתוואי שלה נסלל הכביש הרומי הראשי "ויה נובה טריינה" הדרך החדשה של טריינס, שחיברה את אילת לבוצרה שבסוריה.¹⁵

שבת שלום וקיי טוב מחלקי המים

ממחין בידו. דרך המלך אין לו שיעור וכו'". וברמב"ם משמע מצד אחד שהמלך פורץ להיכן וכמה שירצה, אבל שבכ"ז מדובר בצורך של המלכות, כמו מלחמה, למשל. ראה הלכות מלכים פרק ה הלכה ג: "ופורץ לעשות לו דרך ואין ממחין בידו, ודרך המלך אין לה שיעור, אלא כפי מה שהוא צריך, אינו מעקם הדרכים מפני כרמו של זה או מפני שדהו של זה, אלא הולך בשובה ועושה מלחמתו". וראה עוד בגמרא יבמות עו"ב שכן זיהה שאול את סימני המלכות של דוד כששאל את אבנר: "בן מי זה הנער?" האם הוא מצאצאי פרץ או זרח (שני התאומים שנוולדו ליהודה מתמר). אם מפרץ הוא - מלך יהיה, שהמלך פורץ לעשות דרך ואין ממחין בידו ... גם זו דרכה של מלכות - דרך לבחון מלך.

¹⁴ חזרנו לרש"י ולמדרש במדבר רבה שראינו בראש דברינו (בהערה 4). רש"י מביא רק את הקטע הראשון על חסימת הבהמות. בהמשך, מסתבר שיש למדרש גם קו תקיף בהרבה, שאולי נובע מההלכה שהבאנו לעיל. בני ישראל בעצם בדרכם למלחמת כיבוש הארץ, "ויש לנו רשות להרוג ולבוז". אנחנו לא בטיול שנתי. אז אתך מלך אדום לא נעשה כך כי כן צונו, אבל יש כאן יותר מרמז שכשנגיע לסיחון ננהג בו בדרך המלך שלנו שפורץ ואין ממחים בידו ובפרט בשעת מלחמה כמו שהבאנו ברמב"ם בהערה הקודמת.

¹⁵ תמצית זו קבלנו מידידינו דר' דוד עמית ז"ל. ראה גם הגדרה בויקיפדיה, משם גם העתקנו את המפה, המדגישה את הענף המזרחי - אופקי של דרך המלך, המגיעה עד מצרים, ואת אילתועקבה כצומת מרכזית: "דרך המלך עברה במקביל לדרך הים בארץ ישראל. נקראת גם המסילה. תחילתה של דרך המלך במצרים ומשם היא ממשיכה דרך הנגב, קדש ברנע והערבה, עוברת את עבר הירדן המזרחי בכיוון לדמשק ומשם דרך תדמור לארם נהריים. בחלקה הדרומי היא נקראת דרך מדבר אדום. דרך המלך עוברת על גן פרשת המים של עבר הירדן המזרחי. כל הערים הגדולות של ממלכת ירדן נמצאות על תוואי הדרך (מדרום לצפון): עקבה, מען (פטררה), כרכ, עמאן, זרקא, אירביד. הדרך מתחברת לדרך הים בחמת גדר. בכל הערים הללו היו מצודות להגנה על נוסעים ולגביית מסי מעבר".